

УДК 340.15(477)«1940/60»:343.85-053.6
DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.45>

А. Ю. Ужитчак

аспірантка кафедри історії держави та права,
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-3441-3754

ДОСВІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЛИСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (40-І – 60-ТІ РР. ХХ СТ)

Стаття присвячена дослідженню досвіду попередження злочинів, що вчиняються неповнолітніми у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. ХХ ст.). Одним з найважливіших державних завдань є захист життя і здоров'я дітей, адже багато хто з них залишилися сиротами без даху над головою через руйнування їхніх будинків, загибель батьків на війні, важлива роль в цьому належить співробітникам міліції України. З перших днів війни діяльність міліції сильно ускладнилася, збільшився обсяг робіт, збільшилася кількість напрямків. Щоб підтримувати громадський порядок, правоохоронним органам доводилося боротися зі підвищенням рівня злочинності серед неповнолітніх, причиною якої була бездоглядність та безпритульність серед дітей. Міліція дотримувалась особливої процедури утримання під вартою і подальшого направлення бездомних і бездоглядних дітей. Також був запроваджений догляд за дітьми, які залишилися без батьків, велися профілактичні заходи по боротьбі зі злочинністю серед неповнолітніх. Важливу роль у цьому відіграла діяльність органів внутрішніх справ в особі служби дільничних інспекторів та Бюро кримінальної міліції у справах неповнолітніх, залучалися громадські експерти у справах неповнолітніх, а також члени «Народної дружини» та інші. Співробітники міліції виступали в дитячих будинках і школах-інтернатах, проводили широку навчальну та інформаційну роботу. Вони часто порушували адміністративні справи проти окремих батьків, опікунів та керівників дитячих будинків, винних у недогляді за дітьми, організовували евакуацію дітей у безпечні райони та місця. В Україні після Другої світової війни активно розроблялося законодавство щодо затримання та інституалізації безпритульних та бездоглядних неповнолітніх. У цей період дітей засуджували за умисні та необережні злочини. Більшість протиправних діянь, скоєних неповнолітніми, були попереджені міліцією.

Ключові слова: протидія злочинності, законодавство, злочинність серед неповнолітніх, повоєнний період, міліція, попередження злочинності.

Досвід попередження злочинності серед неповнолітніх була та залишається предметом для пізнання вчених практиків і теоретиків. Ці знання допоможуть у розробці ефективної методики щодо попередження серед дітей скоєння злочинності, допоможуть правоохоронним органам у ефективній боротьбі із неповнолітньою злочинністю. Досвід діяльності правоохоронної системи попередження злочинності серед неповнолітніх в Україні у 40-і – 60-ті роки двадцятого століття допоможе у вдосконаленні сучасної правоохоронної системи. Загальновідомо, що післявоєнна

перебудова, труднощі в економіці країни, політичному та суспільному житті громадян вплинули на зростання злочинності серед різних верств населення, в тому числі серед неповнолітніх, і тому превентивні заходи були розширені.

Метою статті є дослідження праць вчених щодо способів попередження злочинності серед неповнолітніх в Україні у 40-і – 60-ті роки двадцятого століття. Говорячи про попередження злочинності на території України після Другої світової війни необхідно вказати проблеми які ускладнювали роботу правоохоронних органів. Виходячи з цього необхідно також зазначити основні напрями та завдання попере-

дження злочинності серед неповнолітніх.

Говорячи про стан наукової розробки, питанням дослідження попередження злочинності серед неповнолітніх в Україні у 40-і – 60-ті роки двадцятого століття займалися такі вчені, як: Безносюк О.О. у своїй праці «Реорганізації МВС у МОГП у середині 50-х - на початку 60-х років ХХ століття: політико-правовий аналіз», Гричанюк М.В. «Сторичні передумови протидії злочинності неповнолітніх», Клішевнич Н.А. «Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)» та інші.

Окрім терміну «попередження», у нормативно-правових актах, науковій літературі та практичній діяльності також часто вживаються терміни «боротьба», «запобігання», «контроль», «профілактика» та «протидія». В одних випадках ці терміни вживаються як синоніми, в інших - мають різне значення. Так, підрахувавши та проаналізувавши українську нормативно-правову базу, що регулює заходи запобігання злочинності, сучасні науковці-кримінологи дійшли висновку, що поняття запобігання злочинності є загальним по відношенню до понять профілактика, попередження, протидія. Попередження, що міститься в понятті профілактики (як загальної, так і індивідуальної), полягає, з одного боку, у виявленні та усуненні детермінант злочинності, а з іншого - у виявленні осіб, які вдаються до протиправної поведінки, та застосуванні до них виховних впливів. Тому Г.А. Аванесов зазначає, що внутрішня структура державної, правової та соціальної сфер суспільства щодо запобігання злочинності та антигромадській поведінці характеризується складністю і різноманітністю прояву. Існують різні погляди на поняття та методи запобігання злочинності [12, с. 143].

Кримінологи використовують терміни «запобігання», «профілактика» та «припинення» в одному сенсі. Наприклад, А. Ф. Зелінський розглядає запобігання злочинності як загальне поняття, а деякі автори зазвичай визначають профілактику та стримування. Зокрема, профілактика - це здійснення економічних, політичних, ідеологічних, освітніх, правових

та інших заходів по боротьбі зі злочинністю. Заходи, спрямовані на виявлення конкретних видів і груп злочинів, а також конкретних злочинців. Заходи, спрямовані на запобігання скоєнню злочинів на різних етапах злочинної поведінки. Однак загальна думка кримінологів полягає в тому, що поняття «запобігання» і «стримування» злочинності сильно розрізняються. Профілактика - це захід, спрямований на виявлення особи, яка готується до вчинення злочину і припиняє свою діяльність. Профілактика - це виявлення і усунення причин і обставин скоєння злочину. Запобігання - це захід, спрямований на виявлення особи, яка готується до вчинення злочину, та запобігання перетворенню цієї підготовчої дії на спробу або скоєний злочин. Поняття профілактики розуміється як практична діяльність, при якій відповідні державні органи і громадськість виявляють осіб, які вчинили кримінальні злочини, і спрямовані на запобігання реалізації їх намірів у формі злочинних дій [11, с. 1129-1130].

В.Р. Волчков підкреслює різницю між профілактичною діяльністю оперативного підрозділу та діяльністю інших (неробочих) підрозділів внутрішньої служби. Словник нормативних і оперативно-розшукових термінів оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів визначає профілактику правопорушень як, «комплекс оперативно-розшукових, слідчих та інших заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і обставин правопорушень, а також виявлення осіб, здатних до скоєння злочинів». Обставини злочинів і своєчасно вжити заходів щодо їх нейтралізації. Теорія впливає насамперед із розуміння терміну «попередження злочинності», діяльність, на яку направлено оперативний підрозділ [5, с. 164-165].

Одним з найважливіших напрямків виховної роботи з дітьми та молоддю є превентивне виховання та боротьба зі злочинністю серед неповнолітніх. Основними факторами ризику правопорушень серед неповнолітніх є недостатня правова свідомість та правові знання, відсутність системи організованого дозвілля, зловживання алкоголем та наркотиками, низький рівень правових знань батьків та від-

сутність інтересу до навчання. Важливим аспектом розвитку особистості підлітка є самостійний вибір системи соціальних цінностей. Діти, які зростають у неблагополучних сім'ях, стають свідками багатьох негативних явищ, які демонструють їхні батьки, таких як пияцтво, бійки та лайка. Такі батьки, як правило, не мають ні часу, ні навичок для виховання своїх дітей. Наступним фактором є середній навчальний заклад (наприклад, школа, професійно-технічне училище, технікум). Під час навчання неповнолітні перебувають під наглядом вчителів у середовищі однолітків. Вчителі є важливими фігурами, які мають значний вплив на неповнолітніх протягом усього навчального процесу. У деяких випадках, через відсутність належної професійної підготовки та культури, деякі вчителі не користуються авторитетом серед учнів, їм бракує належного керівництва та індивідуального підходу до кожного учня, а також формального виконання обов'язків вчителя. Значний вплив на розвиток особистості мають засоби масової інформації. Працевлаштування неповнолітніх також відіграє важливу роль як причина правопорушень. Майже половина неповнолітніх правопорушників ніколи не працювали і не навчалися [8].

Можливо стверджувати, що діяльність правоохоронних органів щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх після Другої світової війни була ускладнена рядом факторів, які сприяли зростанню злочинності серед неповнолітніх: зростанню голоду, бездоглядності та бездомності. Наслідки Другої світової війни справили негативний вплив на життя неповнолітніх і всього населення в цілому. На початку війни основним завданням правоохоронних органів була евакуація цивільного населення з-під активних бойових дій, а після закінчення війни було завдання реабілітувати пошкодженні території та налагодити життя громадян.

Збройний конфлікт зруйнував домівки неповнолітніх та вбила їх батьків, залишивши багатьох дітей без даху над головою і сиротами. Важливу роль у цьому питанні відіграють працівники української міліції. У своїй діяльності працівники міліції керуються постановою РНК СРСР

«Про порядок влаштування і подальшого утримання безпритульних і бездоглядних дітей» від 1 червня 1935 року. Велике значення для запобігання безпритульності та бездоглядності дітей під час війни мала Постанова «Про опіку над дітьми, які залишилися без батьків», прийнята Радою Народних Комісарів СРСР 23 січня 1945 року, яка поклала на українську міліцію завдання виявлення, обліку та влаштування безпритульних дітей у дитячі будинки. Важливу роль тут відіграла, зокрема, дитяча кімната міліції, через яку проходили всі влаштовані діти. Своєю роботою вони сприяли профілактиці дитячої безпритульності, бездоглядності та правопорушень [9, с. 29]. З початком війни діяльність поліції дуже ускладнилася, збільшилося навантаження та розширилася територія діяльності [10].

Слід зазначити, що від початку війни і до червня 1943 року до боротьби зі злочинністю залучалися всі працівники української міліції, і ніякої спеціальної структури не було створено. У своїй роботі вони спиралися на широке коло осіб, включаючи громадських активістів, вчителів середніх шкіл, комсомольців, пенсіонерів, домашню прислугу та міліцейські бригади, а також тісно співпрацювали з Комітетом з влаштування дітей, які залишилися без батьків, створеним при Виконавчому комітеті Трудової делегації. Співробітники міліції виступали в дитячих будинках і школах-інтернатах, проводили широку навчальну та інформаційну роботу [9, с. 33-36]. Але за думкою Стрельцов Є. Л.: «у радянські часи образ міліції був надмірно ідеалізований» [7].

У 1953 році серед вищого радянсько-партійного керівництва розпочалася боротьба за владу, у якій перемогла група на чолі з М. Хрущовим. Узятий ним курс на лібералізацію політичного режиму зумовив зміни не лише в ідеологічній сфері, а й реорганізацію державно-управлінських структур, у тому числі й органів МВС як основного інструменту в боротьбі за владу та розправи над політичними противниками в минулі роки. 8 червня 1961 р. почала активно діяти Добровільна Народна Дружина – це добровільна організація, що надає допомогу державним

правоохоронним органам в охороні громадського порядку, охорони державного кордону, вона покликана поряд із державними органами вести боротьбу з порушеннями правил соціалістичного співжиття. Добровільні народні дружини та їх штаби у своїй діяльності, основою якої є запобігання правопорушенням і виховна робота, керуються вимогами радянських законів, знаходяться під їх захистом і проводять свою роботу в контакті з громадськими організаціями, органами міліції, прокуратури і суду [1].

Таким чином, з 50-х років 20 століття діяльність вчителів, піонервожатих та класних керівників була спрямована, насамперед, на попередження труднощів у навчанні молоді шляхом підвищення рівня ідейно-виховної роботи, налагодження дисципліни серед школярів та регламентації часу проведення занять та уроків. У цей період до роботи з важковиховуваними дітьми в школах активно залучалися громадські вихователі та лідери трудових колективів. Їх діяльність була спрямована на організацію суспільно корисної праці та дозвілля, профілактику правопорушень серед неповнолітніх. Важливою функцією лідерів трудового колективу було залучення до колективної трудової діяльності молоді, яка має труднощі у навчанні. Суспільно значуща праця дозволяла їм набутися позитивних моральних якостей та соціальної активності. Приклад нормативно-правових актів, які були прийняті задля зменшення злочинності серед неповнолітніх: «Інструкція про роботу органів міліції по ліквідації безпритульності та бездоглядності дітей» МВС СРСР (1953), Постанова «Про організацію шкіл-інтернатів» (1956), «Положення про школи з продовженим днем» (1960), Постанова «Про перепрофілювання звичайних шкіл» (1960). «Постанова про перетворення виховних колоній для неповнолітніх Міністерства охорони громадського порядку (МОПП) СРСР у спеціальні школи Міністерства освіти СРСР і спеціальні професійно-технічні училища Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів СРСР» (1964) [4]. У 1956-1957 роках рівень злочинності значно знизився, ситуація з попередженням тяжких злочинів стабілізувалася.

Активізувалася діяльність, спрямована на виявлення порушень майнових прав громадян [3].

Весь повоєнний період суспільного розвитку характеризувався посиленням державних заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх та відновленням цілеспрямованої профілактичної роботи з попередження злочинної поведінки серед дітей. Важливу роль у цьому відіграла діяльність органів внутрішніх справ в особі служби дільничних інспекторів та Бюро кримінальної міліції у справах неповнолітніх. Повністю відновлений і набув подальшого розвитку професіоналізм працівників міліції, слідчих, прокурорів, суддів, громадських експертів у справах неповнолітніх, залучених до профілактичної роботи, а також членів «Народної дружини» та інших громадських організацій [2]. У 40-і – 60-ті роки існувало загальне прагнення підкреслити класовість у визначенні злочинності та виключити інші немарксистські погляди. [6].

Таким чином, говорячи про попередження злочинності на території України після Другої світової війни, першою проблемою, з якою зіткнулися правоохоронні органи, була велика кількість бездомних дітей, тому після закінчення війни активно розроблялося законодавство про утримання дітей таких неповнолітніх під вартою та їх відправлення до установ. Задля попередження злочинності серед неповнолітніх у 40-і – 60-ті роки ХХ століття були прийняті ряд попереджувальних заходів для подолання злочинності серед неповнолітніх: створено інструкцію задля ліквідації безпритульності та бездоглядності дітей, створено школи-інтернати та школи з продовженим днем, залучено громадськість та педагогічних працівників для профілактичних бесід із неповнолітніми та інші заходи. Більшість протиправних дій, вчинених неповнолітніми, були припинені міліцією, а також за допомогою ініціативних громадян, профілактичних бесід працівників освіти із неповнолітніми та їх батьками. Вагомий внесок у профілактику злочинності серед неповнолітніх після Другої світової війни принесло виявлення, облік та влаштування безпритульних дітей у дитячі будинки.

Список використаної літератури:

1. Безносюк О. О. Реорганізації МВС у МОГП* у середині 50-х - на початку 60-х років ХХ століття: політико-правовий аналіз. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Beznosiuk_Oleh/Reorhanizatsii_MVS_u_MOHP_u_seredyni_50-kh_na_pochatku_60-kh_rokiv_XX_stolittia.pdf?PHPSESSID=65salqfhvghlqq9tu0su9ed2r0 (Дата звернення 01.06.2023).
2. Гричанюк М.В. Сторичні передумови протидії злочинності неповнолітніх. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/55.pdf> (Дата звернення 01.06.2023).
3. Історія УМВС України в Чернівецькій області. URL: <https://zvitiaga.org/catalog/layer/istoriya-umvs-ukrayini-v-cherniveckij-oblasti> (Дата звернення 01.09.2023).
4. Клішевич Н.А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33687082.pdf> (Дата звернення 12.06.2023).
5. Крепаков І.О. Теоретичний зміст поняття «попередження злочинів».2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/84.pdf (Дата звернення 01.06.2023).
6. Левченко Ю.О. Конспект лекцій. Національна академія внутрішніх справ Вищий навчальний заклад в Києві, Україна. URL: <https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0CDcQw7AJahcKEwj4-tLUksaBAxUAAAAAHQAAAAQAw&url=https%3A%2F%2Fwww.naiou.kiev.ua%2Ffiles%2Fkafedru%2Fkkvp%2Flectures%2Fkruminolog%2F3.docx&psig=AOvVaw0vKBtY5Yrg98dDyFcp2OAO&ust=1695743960>
7. Стрельцов Є. Л. Сучасне кримінальне право: між догмами та інноваціями. Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова : (до 75-річчя від дня народж. д. ю. н., проф. Ю. М. Оборотова) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 верес. 2021 р. Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса : Фенікс, 2021. С. 68–73.
8. Сусаєв В. В. Удосконалення державної політики у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб. Державне управління: удосконалення та розвиток № 12, 2016 URL: <http://www.dyu.nauka.com.ua/?op=1&z=1018> (Дата звернення 12.06.2023).
9. Тимченко А.П. Правові аспекти функцій права в системі державотворення України: збірник наукових праць. Тернопіль : Вектор, 2016. 130 с.
10. Участь особового складу навчального закладу в Другій світовій війні. URL: <https://www.naiou.kiev.ua/akademiyi-100/100-richchyu-akademiyi-prisvyachuyetsya/uchast-osobovogo-skladu-navchalnogo-zakladu-v-drugij-svitovij-vijni.html> (Дата звернення 01.06.2023).
11. Шендрік В. В. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів». Форум права. 2011. № 1. С. 1129–1139. URL: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11svvtzz.pdf> (Дата звернення 01.06.2023).
12. Punishment: Meaning and Types. URL: <https://www.tutorialspoint.com/punishment-meaning-and-types> (Дата звернення: 01.06.2023)

Uzhytchak A.Yu. Experience in preventing crimes committed by minors in post-war Ukraine (1940s - 1960s)

The article is devoted to researching the experience of preventing crimes committed by minors in post-war Ukraine (40s - 60s of the 20th century). One of the most important tasks of the state is to protect the life and health of children, because many of them have become orphans without a roof over their heads due to the destruction of their homes, the death of their parents in the war, an important role in this belongs to the Ukrainian police officers. From the first days of the war, the activities of the militia became more complicated, the volume of work increased, and the number of directions increased. In order to maintain public order, law enforcement agencies had to deal with an increase in juvenile crime caused by child neglect and homelessness. The police followed a special procedure for the detention and subsequent referral of homeless and neglected children. Care was also introduced for children who were left without parents, and preventive measures were taken to combat crime among minors. An important role in this was played by the activities of the internal

affairs bodies represented by the district inspectors' service and the Criminal Police Bureau for Juvenile Affairs, public experts in juvenile affairs, as well as members of the «People's Wife» and others were involved. Police officers performed in orphanages and boarding schools, conducted extensive educational and informational work. They often initiated administrative cases against individual parents, guardians and heads of orphanages, guilty of child neglect, organized the evacuation of children to safe areas and places. In Ukraine, after the Second World War, legislation was actively developed regarding the detention and institutionalization of homeless and neglected minors. During this period, children were convicted of intentional and careless crimes. Most of the illegal acts committed by minors were warned by the police.

Key words: *crime prevention, legislation, juvenile delinquency, post-war period, police, crime prevention.*